

УДК 821.161.2-3Біч

ХУДОЖНЬОПРОСТОРОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ В НАРАТИВНОМУ МОДЕЛЮВАННІ ПРОЗОВИХ ТЕКСТІВ НІНИ БІЧУЇ

Римар Н.Ю.

Білоцерківський національний аграрний університет

У статті досліджено художньопросторові детермінанти прозових творів Ніни Бічуї, проаналізовано їхню роль у наративному моделюванні текстів. На матеріалі художніх творів виділено традиційні та індивідуально-авторські особливості зображення простору як складової хронотопу, охарактеризовано основні просторові моделі, властиві прозі авторки. Акцентовано увагу на виявлених локусах, просторових опозиціях і різновидах простору через наративний ракурс художнього тексту.

Ключові слова: художній простір, хронотоп, наратив, наратор, проза, Ніна Бічуя.

Постановка наукової проблеми. Зважаючи на те, що в другій половині ХХ століття відбулася відчутна зміна викладової манери української прози, тому це спричинило руйнування класичної фабули. Твори цього періоду відзначаються поліваріантними ознаками сюжету, фрактальністю художнього мислення. Водночас пройшли модифікації просторової організації прозового тексту. Художня проза Н. Бічуї зосереджена у власній просторовій площині, що формує певну естетичну систему й засвідчує відчуття авторкою самолокалізації в просторовому континуумі й речовому світі. Оскільки відношення художнього модусу письменниці перебувають у постійному взаємовідношенні, формуючи художній образ на основі комплексу знаків і символів із просторовим значенням та узгодженим розміщенням подій, доцільно говорити про явище хронотопу в контексті Бічуївської прози. *Художній хронотоп* (або *хронотоп*, як частіше вживано в сучасному літературознавстві) у широкому розумінні позначає «часопростір» – систему всіх часових і просторових елементів твору, що усвідомлюються у їхній змістовій та функціональній цілісності, яка й складає актуальну сутність поняття [6, с. 197]. Загалом, для наративу прози Н. Бічуї характерний амбівалентний хронотоп, що передбачає розгортання подій у кількох просторово-часових вимірах, межі між якими у художньому плані часто дуже розмиті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні і зарубіжні літературознавці неодноразово звертали увагу на просторовий модус, аналізуючи наративний формат художньої прози, переважно завжди розглядали просторову константу через систему хронотопу, нерозривно пов'язуючи простір із часом (див. дослідження М. Бахтіна [1], Ю. Лотмана [4], О. Кандразкіної [5], Н. Копистянської [7-9], Т. Пастушак [11], Ф. Федорова [14] тощо). На хронотопний аналіз тексту у світлі філософсько-історичних підходів до вивчення літератури звернув увагу Ю. Бондаренко [3]. Ґрунтовим є монографічне дослідження Н. Копистянської «Час і простір у мистецтві слова» [9]. Особливостям простору і тексту присвячені дослідження В. Топорова [13]. На художній простір прозових творів звернув увагу у розвідках Г. Белаш [2]. Просторово-часову конфігурацію літературного твору в наративному форматі дослідила Л. Мацевко-Бекерська [10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри те, що в українському

літературознавстві наявні студії, спрямовані на вивчення художнього простору в прозових творах (див. наукові розвідки Г. Белаша [2], Л. Пилипюк [12] та інших), оповідна творчість Ніни Бічуї дотепер залишена поза увагою дослідницьких пошуків, хоча вона є не менш цікавим літературознавчим явищем якраз у вивченні просторового модусу в наративному моделюванні художнього світу.

Мета статті – дослідити художньопросторові детермінанти в прозових творах Ніни Бічуї, проаналізувати їхню роль у наративному моделюванні текстів, указати на традиційні та індивідуально-авторські особливості зображення простору як складової хронотопу, виділити й охарактеризувати основні просторові моделі, властиві прозі авторки.

Матеріалом дослідження слугують такі збірки художньої прози Ніни Бічуї: «Звичайний шкільний тиждень» (1973 р.), «Яблуня і зернятко» (1983 р.), «Бенефіс» (1990 р.), «Шпага Слава Беркути» (2010 р.), «Великі королівські лови» (2011 р.).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Об'єднуючи час і простір в один наративний хід, Н. Бічуя намагається конкретизувати події та виразно подати емоційно-психологічний простір персонажів. Таку особливість фіксуємо в повісті «Квітень у човні», де я-наратор перебуває у «найтісніше збитому згуртовуванні» «бозна-скільки часу», а персонаж-юнак «відстороняє решту світу» від дівчини, і вони нікуди не поспішають [Бічуя 1981, с. 7]. Подібне спостерігаємо і в епізоді, коли я-наратор, долаючи момент чекання, наводить інші дотичні хронотопні реалії: *затишну вуличку; годинник, що відраховує хвилини; будинок навпроти, стіну тощо* [Бічуя 1981, с. 43].

Унікальною художньою здатністю деяких текстів є локальне зміщення розповіді до хронотопу одного героя, де він набуває рис індивідуального топосу. Такий хронотоп виявлено у творі «Зачин до оповідання про Донелайтіса», де наратор прискіпливо «придивляється» до простору Донелайтіса: *низьке сіро-голубе небо, шорстка стіна будинку, порепана кора дуба тощо* [Бічуя 2011, с. 119-121]. Інколи вже традиційні архетипні локуси наративно пристосовані до простору персонажа і його безпосереднього оточення: *«Дорога – сіра, поставлена майже сторч спіраль, а на дорозі – мій мотоцикл, а на мотоциклі – я і Малінка»* [Бічуя 1973, с. 113]. Неприховані

можливості наратора-персонажа дозволяють йому порушити замкнено-щільний простір сотенного мітингового натовпу: він прагне збудувати власну яшмову вежу як свідчення індивідуальних просторових меж («Показія, або...») [Бічуя 2011, с. 152]. У цьому контексті заявлена ще одна хронотопна опозиція досліджуваної прози – свій/чужий часопростір. Філософема індивідуального простору потрактована третьоособовим розповідачем через персонажну позицію у творі «Мед мудрості нашої», де герой керує власними просторовими межами: аби не бачити неба, він закриває повіки. Окрім того, залежно від рефлексій персонажа, індивідуальний простір може стискатися або розширюватися.

Цікавою здатністю художнього нарративу прози є літотне зосередження великого простору в окремій деталі, як, наприклад, у творі «Показія, або...», де я-оповідач зазначає, що в її очах може вміститися увесь Вільнюс [Бічуя 2011, с. 154]. У творах Н. Бічуї простір неодноразово охарактеризовано географічними межами: Львів («Шпага Славка Беркути», «Земля», «Камінний господар»), Почаїв («Показія, або...»), Київ («Сотворіння тайни»), Карпати, Африка («Яблуня і зернятко»), Грузія («Спогад про Грузію»), Литва («Зачин до оповідання про Донелайтиса»), Вільнюс («Показія, або...») тощо. Ще одна антиномія – відкритий / закритий простір – набуває у викладовій манері Н. Бічуї особливого значення. У художньому плані засвідчено порівняно більше реалій закритого простору, вияви якого зазвичай спричинені негативними, зокрема, депресивними станами персонажа, про які повідомляє гетеродієгетичний чи екстрадієгетичний наратор. Інколи швидке взаємозаміщення просторових форм додає більшої художньої важливості певному локусу. Це видно в повісті «Репетиція», де зміна Наталією власноруч відкритого локусу – театральної сцени – на закритий (кімнату з матір'ю і мольбертом) набуває не лише гострого наративного напруження, а вказує на екзистенційні характеристики просторового конинууму. Тотожний наративний прийом використано в розповіді про Івана, який «жив у вузькій, темнуватій і незатишній кімнаті театрального гуртожитку» [Бічуя 1984, с. 32]. Цей просторовий локус у ході розповіді набуває негативного конотативного окреслення образного типу: «вузька гуртожитська комірчина» [Бічуя 1984, с. 37], що створює високе емоційне напруження викладової тактики твору.

Як свідчення індивідуально-авторського підходу може бути прийом зосередження простору в незвичних, на перший погляд, локусах суб'єктивовано до персонажів, як, наприклад, образ Миркового ліжка в повісті «Звичайний шкільний тиждень». Інколи закритий простір може мати ознаки відкритого, як, наприклад, в образі залу з повісті «Яблуня і зернятко»: «обшитий світлим полірованим деревом, великий, просторий, з високою стелею...» [Бічуя 1983, с. 13] чи глибокого колодязя без дна у творі «Показія, або...».

Відкритий простір представлений набагато меншою кількістю локативів, що, очевидно, засвідчує власне письменницьке структурування нарративу художньої прози. Домінувальна роль

у творах Н. Бічуї належить простору дороги, який зреалізований у таких наратемах-характеристиках: «Курила **дорога** від босих хлоп'ячих ніг...» [Бічуя 2011, с. 15]; «...від дому ближча, до дому **дальша**» («Великі королівські лови»); «**Котермак** бачив перед собою **дорогу**, утоптану століттями» («Дрогобицький звіздар») [Бічуя 2011, с. 47]. Неодноразово присутнє метафоричне осмислення локусу дороги: «**Стрибала дорога зайцем**, наче сліди замітала. Утоптана століттями **дорога**» («Дрогобицький звіздар») [Бічуя 2011, с. 54]; «**Вузька дорога** тулилася чимраз щільніше до **підніжжя**» («Спогад про Грузію»). У контексті історичної тематики дорога виступає історичним модусом, часто доповнена синонімічною лексемою *шлях*: «*тим **шляхом** возили сіль із Польщі, а тим **шляхом** ішли татари на Польщу, а тим **шляхом** король вирушав із Кракова, коли панували там голод і мор...*» («Дрогобицький звіздар») [Бічуя 2011, с. 49].

Варто виокремити і локус вікна, який у закритому просторі стає символом межі, переходу до іншого – відкритого – світу. Віконний простір представлений такими описами у творах: *вікно врівень із тротуаром* («Репетиція»), *широке вікно* («Спогад про Грузію») тощо. В об'єктиві вікна розглядає місто героїня повісті «Шпага Славка Беркути». Художня площина відкритого простору в досліджуваній прозі організована такими локусами: *великий човен*, *широка ріка* («Квітень у човні»); *вулиця* – *свіжа і світла, широка, як театральна сцена* («Репетиція»); *височенний пагорб*, *край світу*, *цілий світ* («Повінь»); *голубувато-білі і голубувато-рожеві гори* («Яблуня і зернятко»); *Чумацький Шлях* («Дрогобицький звіздар»); *відчинені ворота* («Великі королівські лови»); *дзвіниця*, *що тягнулася вгору* («Показія, або...»).

В осмисленні наратора простір часто постає в бінарному плані – *довгий, безкінечний/щільний, заповнений*. Видовжений простір в художньому представленні створює додатковий ефект пустоти: *довжелезний університетський коридор* («Звичайний шкільний тиждень»), *довга зала* («Спогад про Грузію»); *золотавий степовий простір* («Недобре дівчисько»), образ *цілого світу*, *високості* («Повінь»). Щільний, заповнений простір зреалізований такими художніми характеристиками: *залюднений шпиль Ай-Петрі, намети, напнуті впритул один до одного, черги біля кіосків, уцертъ заповнений маленький готель* («Де народжується сонце»), *переповнений автобус* («Дрогобицький звіздар»); *дерева, що росли майже впритул до скелі* («Спогад про Грузію»); *дахи невисоких будинків, густо поставлених один при одному* («Показія, або...»). Просторова щільність зазвичай внутрішньо стискає, не дає можливості до руху. Характеристика ущільненого часопростору створює у наративному плані явище концентричності сюжету. Цей тип простору часто присутній під час емоційної тривоги наратора чи персонажа і має негативний контекст. Так, у творі «Показія, або...» я-наратор жіночої статі, перебуваючи у тісних книжкових коридорах, *затиснута наперами, сторінками, рядками, словами, шепотінням тисяч голосів, шарудінням мільйонів звуків...*, доходить до висновку, що втрачає саму себе, свою індивідуальність [Бічуя 2011, с. 144]. В іншому

епізоді цього твору той же наратор заперечує свою думку, стверджуючи: *«Щоб самим собою бути, необхідно залишатися прикритим, закритим, замкненим на тисячу замків»* [Бічуя 2011, с. 149]. Опозиційне потрактування одних і тих художніх категорій загалом властиве наративній манері прозових творів Н. Бічуї. Удаючись до філософських розмірковувань, наратор розташовує героя під час молитви у храмі у двох полюсах простору: у натовпі, а також на самоті, *«із своїм богом сам на сам»* [Бічуя 1981, с. 100]. Про двоїсту природу простору свідчить і відчуття на позиція наратора про поділ його на дві частини у творі «Квітень у човні».

У наративі прози Н. Бічуї виявлена ще одна просторова опозиція: *укомплектований/хаотичний* простір. З одного боку, топос у досліджуваних текстах укомплектований, взаємопов'язаний, у чому переконаємося зі слів розповідача у повісті «Квітень у човні», з іншого – він має хаотичне вираження («Показія, або...»). Просторовий хаос змальовано у повісті «Повінь», репрезентований через ретроспекцію я-оповідача: *«мені здавалося, що все тріщить і ламається, весь світ зрушив з місця і зараз зірветься у провалля»* [Бічуя 1981, с. 73]. Несуттєвий, світлий простір перебуває у полі зору митця і в повісті «Яблуна і зернятко». Інколи матеріальні реалії творять безконечну просторову перспективу, як у творі «Спогад про Грузію», що теж може бути свідченням хаотичної топосної репрезентації. Подекуди просторові характеристики набувають екзистенційного забарвлення: образ *«прізви без дна і без кінця, застеленої туманом, непевністю й страхом»* [Бічуя 1973, с. 118], *кінця урвища* (повість «Квітень у човні»). У головній героїні повісті «Чистотіл» просторові координати з виразними модифікаціями окреслені її межовим емоційним станом: *«Серце провалювалось і провалювалось кудись углиб, ніби вона стала криницею без дна і початку»* [Бічуя 1990, с. 44].

Спорадично в окремих наратемах текстів Н. Бічуї присутні такі типи простору: а) **знищений**: виявлений у поданих художніх конструкціях: *«Дрогобич – у долині, як між двома долонями»* [Бічуя 2011, с. 54]; *«Скеля моторошно, гнітюче, якимось під кутом нависала наді мною»* [Бічуя 2011, с. 102]; б) **застиглий**: цей тип простору репрезентовано у творі «Дрого-

бицький звіздар» образом *«чорних дахів»* [Бічуя 2011, с. 57]; в) **замкнений**: його творять контури дахів і недалеких гір у творі «Спогад про Грузію»; д) **перевернутий**: такий просторовий модус характерний для світогляду поетів, які *«мають власний спосіб бачення світу – знизу вгору, ставлячи все з ніг на голову»* [Бічуя 2011, с. 148]. Цю особливість підмічає наратор у творі «Показія, або...». Таку просторову форму фіксуємо і в конструкції *«Земля – над небом. Дивлюся на воду, на небо не вгору, а вниз»* («Показія, або...») [Бічуя 2011, с. 139]; е) **глибинний**: репрезентований через образ глибокого колодязя («Показія, або...»); є) **зміщений**: присутній у тих моментах, коли накладаються просторові межі одна на одну. Наприклад, в одному із творів оповідач вважає, що Вільнюс – це суміш Львова і Києва [Бічуя 2011, с. 154]; ж) **персоніфікований**: образ вітру, що має намір зрушити хату з місця («Недобре дівчисько»); з) **рухомий**: цей тип простору наратор зазвичай використовує із певним художнім задумом, як, наприклад, у повісті «Репетиція». Від гри на віолончелі у повісті «Чистотіл» кімната *«довшає до безкінечності, витягується»* [Бічуя 1990, с. 35]; після випитого спиртного в уяві героя повісті «Квітень у човні» Сергія кімната сунеться і стає ніби на ребро [Бічуя 1981, с. 64]. Ця просторова деформація відбувається переважно крізь персонажну фокалізацію; к) **інтимний**: проступає крізь індивідуально-авторську наративну перспективу і засвідчений в одному епізоді повісті «Чистотіл» й існує між Калиною та Андрієм. Його герої не можуть до кінця подолати.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, дослідження просторового модусу як важливого засобу у наративному моделюванні художньої прози Ніни Бічуї засвідчило, що для аналізованих текстів на наративному рівні властиві такі вияви просторових зв'язків: різноманітні просторові опозиції (свій – чужий, відкритий – закритий), літотне зосередження великого простору і навпаки, персонажне сприймання просторових меж через окремі локуси (вікно, вулиця, дорожка) тощо. Перспективним у цьому напрямку дослідження можуть бути студії щодо докладного вивчення взаємозв'язку простору і часу у прозі, а також просторового моделювання урбаністичного наративу художніх творів Ніни Бічуї.

Умовні скорочення назв джерел:

- Бічуя Н. Л. Звичайний шкільний тиждень [Текст]: Повість / Н. Л. Бічуя. – К.: Веселка, 1973. – 157 с.
 Бічуя Н. Яблуна і зернятко [Текст]: Повісті та оповідання / Н. Л. Бічуя; Худож. Н. І. Ніколайчук. – К.: Веселка, 1983. – 216 с.
 Бічуя Н. Бенефіс [Текст]: Повісті / Н. Л. Бічуя. – К.: Дніпро, 1990. – 476 с.
 Бічуя Н. Великі королівські лови: новели та візії / Н. Бічуя. – Львів: ЛА «Піраміда», 2011. – 192 с.

Список літератури:

- Бахтин М. Форми времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. – М.: Худож. лит., 1975. – С. 234-407.
- Белаш Г. О. Особливості художнього простору в історичній прозі В. Будзинського / Г. О. Белаш // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. – 2014. – Вип. II. – С. 102-108.
- Бондаренко Ю. Хронотопний аналіз тексту у світлі філософсько-історичних підходів до вивчення літератури / Ю. Бондаренко // Українська мова та література в школі. – 2007. – № 4. – С. 21-25.
- Лотман Ю. К проблеме пространственной семиотики / Ю. М. Лотман. – СПб: Искусство, 2000. – 442 с.

5. Кандразкина О. Категории пространства, времени и хронотопа в художественном произведении и языковые средства их выражения / О. О. Кандразкина // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2011. – Серия: Филология. – Т. 13. – № 2(5). – С. 121-122.
6. Козлов Р. Час і простір як художні мисленнєві моделі / Р. Козлов // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. праць. – Кривий Ріг, 2009. – Вип. 33. – Ч. 2. – С. 197-202.
7. Копистянська Н. Хронотоп як аспект вивчення слов'янського романтизму (на матеріалі західнослов'янських літератур у європейському контексті) [Електронний ресурс] / Н. Х. Копистянська // Слов'янські літератури: доп. XII Міжнар. з'їзд славістів. – К., 1998. – С. 57-74. – Режим доступу: <http://www.rastko.rs/rastko/> – Заголовок з екрана.
8. Копистянська Н. Напрями вивчення часу і простору в літературознавстві слов'янського світу [Електронний ресурс] / Н. Копистянська, Н. Григораш // Слов'янські літератури: доп. XIII Міжнар. конгр. славістів; 15-21 серпня 2003 р., Любляна. – К., 2003. – С. 5-35. – Режим доступу: <http://www.rastko.rs/rastko/delo/11892> – Заголовок з екрана.
9. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова: монографія / Нонна Копистянська. – Львів: ПАІС, 2012. – 344 с.
10. Мацевко-Бекерська Л. Наратив як засіб організації просторово-часової конфігурації літературного твору / Л. Мацевко-Бекерська // Вісник Львівського університету: збірник наукових праць. – Серія: Іноземні мови. – Випуск 18. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 52-59.
11. Пастущак Т. Естетичні функції хронотопу в наративній структурі повістей Михайла Стельмаха / Т. Пастущак // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство: зб. наук. пр. / за ред. Поплавської Н. М. – Тернопіль: ТНПУ, 2009. – Вип. 27. – С. 316-326.
12. Пилипюк Л. А. Простір як місце дії у творчості Оноре Бальзака / Л. А. Пилипюк // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. – 2014. – Вип. II. – С. 319-327.
13. Топоров В. Н. Пространство и текст / В. Н. Топоров // Текст: семантика и структура. – М.: Худож. лит., 1983. – С. 227-284.
14. Федоров Ф. П. Романтический художественный мир: пространство и время / Ф. П. Федоров. – Рига: Зинатне, 1988. – С. 432-433.
15. Флоренский П. А. Анализ пространственности и времени в художественно-изобразительных произведениях / П. А. Флоренский // Статьи и исследования по истории философии искусства и археологии. – М.: Мысль, 2000. – С. 112.

Римар Н.Ю.

Белоцерковский национальный аграрный университет

ХУДОЖЕСТВЕННОПРОСТОРОВЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ В НАРАТИВНОМ МОДЕЛИРОВАНИИ ПРОЗАИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ НИНЫ БИЧУИ

Аннотация

В статье исследованы художественнопросторовые детерминанты прозаических произведений Нины Бичуи, проанализирована их роль в нарративном моделировании текстов. На материале художественных произведений выделено традиционные и индивидуально-авторские особенности изображения пространства как составляющей хронотопа, охарактеризованы основные пространственные модели, присутствующие в прозе автора. Акцентируется внимание на основных локусах, пространственных оппозициях и разновидностях пространства сквозь нарративный ракурс художественного текста.

Ключевые слова: художественное пространство, хронотоп, нарратив, нарратор, проза, Нина Бичуя.

Rimar N.Yu.

Bila Tserkva National Agrarian University

ARTISTIC SPACE DETERMINANTS IN THE NARRATIVE MODELLING OF PROSE TEXTS BY NINA BICHUIA

Summary

The article investigates the artistic spatial determinants of the prose works of Nina Bichuya, analyzes their role in narrative modeling of texts. On the material of artistic works the traditional and individual-author's peculiarities of the image of space as a component of the chronotope are singled out, the main spatial models characterized by the prose of the author are described. The emphasis is placed on the main loci, spatial opposition and variety of space through the narrative perspective of the artistic text.

Keywords: artistic space, chronotope, narrative, narrator, prose, Nina Bichuya.